

DIN NOU DESPRE BISERICA VECHE DE LA VOLOVĂȚ – JUD. SUCEAVA (UNELE CONSIDERAȚII REFERITOARE LA PLANIMETRIA MONUMENTULUI)*

FLORIN HĂU**

La sfârșitul anului 2004 (15 nov. – 4 dec), s-au desfășurat la Volovăț lucrări având ca principal obiectiv decopertarea traseului fundațiilor vechii biserici datând de la sfârșitul secolului al XIV-lea¹, situată la circa 75-80 m sud de biserica edificată de Ștefan cel Mare în anul 1502.

Decopertarea în sine a fundațiilor bisericii vechi a avut la rându-i drept principal scop identificarea poziției exacte a monumentului în cadrul parcelei de teren în care acesta a fost pentru prima dată descoperit cu ocazia cercetărilor efectuate de Alexandru Artimon în perioada 1969 – 1973 și, de asemenea, un alt scop, anume acela în virtutea căruia, pe parcursul anului 2005, în baza unui proiect de restaurare, să se purceadă la consolidarea și reconstituirea parțială a traseului previzibil al elevației în plan a bisericii, până la o cotă pozitivă de circa 0,80 – 1,00 m. Această lucrare de restaurare/reconstituire a planului bisericii, ar avea menirea de a marca în mod vizibil în teren, poziția și configurația vechiului monument care, după cum se știe, se încadrează în problematica deosebit de interesantă a apariției și evoluției arhitecturii ecleziiale din piatră, aparținând categoriei bisericilor de plan triconc, datând de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, existente în nordul Moldovei². Rezolvată în această manieră,

* Articol inedit.

** Muzeograf la Complexul Muzeal „Bucovina” Suceava.

¹ Alexandru Artimon, *Câteva considerații istorico-arheologice asupra bisericii din secolul al XIV-lea descoperită la Volovăț (județul Suceava)*, în „S.C.I.V.A.”, 32, 1981, nr. 3, p. 403. Reluând problematica de natură planimetrică, stratigrafică și cronologică a cercetărilor efectuate de Al. Artimon, cercetătorul Costică Asăvoae face critică concluziilor publicate în 1981, sugerând că „...fundațiile de biserică descoperite la Volovăț ar fi posibil să aparțină unei perioade mai târzii, poate primilor ani de domnie ai lui Alexandru cel Bun, când sunt zidite și bisericile de la Moldovița și de la Humor, într-o etapă în care se normalizează relațiile cu Patriarhia din Constantinopol și orientarea definitivă a Moldovei spre ritul răsăritean devenise evidentă” (cf. Costică Asăvoae, *Observații privind fundațiile de biserică descoperite la Volovăț (jud. Suceava)*, în: „C. I.”, XVI, 1997, p. 9).

² Horia Teodoru, *Contribuții la studiul originii și evoluției planului triconc în Moldova*, în „B.M.I.”, 1970, nr. 1; Răzvan Theodorescu, *Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud – estului european*, în „S.C.I.A. (A.P.)”, 20, 1973, nr. 2, pp. 211 – 227; Cristian Moisescu, *Interferențe și sinteze stilistice la începuturile arhitecturii ecleziiale moldovenești (sec. XIV – XV)*, în „Ars Transilvaniae”, III, 1993, pp. 5 – 40;

acțiunea ar avea și o deloc neglijabilă importanță de natură turistică, obiectivul devenind vizibil, în contextul în care minime amenajări cu această destinație (parcare auto, alei pietruite, rigole, grup social și gheretă de pază etc.), ar putea fi transpusă în teren, conform datelor înscrise într-un proiect general de punere în valoare al acestui deosebit de valoros monument istoric.

Demersurile îndreptate într-o asemenea direcție nu ar urma să reprezinte o premieră în materie, întrucât, cel puțin în Bucovina, lucrări similare s-au mai efectuat pe la mijlocul anilor '70 ai secolului trecut când, ruinele vechilor biserici mănăstirești de la Vatra Moldoviței și Mănăstirea Humorului primeau haina nouă a reconstituirii și conservării *in situ* a configurației lor planimetrice, după ce în prealabil, ambele locații fuseseră atent cercetate din punct de vedere arheologic³. Nu la fel, din păcate, s-a întâmplat și în alte cazuri care, cel puțin din punct de vedere cronologic și stilistic, ar fi meritat aceeași atenție. Este vorba despre planul vechii biserici (datând din același interval cronologic situat spre sfârșitul secolului al XIV-lea) de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava⁴ și despre planul bisericii de acceași vîrstă de la Vornicenii Mari – Tulova⁵, pentru a ne referi doar la cele cercetate în arealul administrativ al județului Suceava.

Recente investigații arheologice sistematice, desfășurate pe parcursul a trei campanii până în momentul de față, au determinat descoperirea urmelor foarte bine conservate aparținând unei alte biserici de plan triconc datată în aceeași perioadă, situată la circa 11 km sud de municipiul Suceava, în aria administrativă a comunei Bosanci, sat Cumpărătura, în punctul numit Nemirceni⁶. Această biserică, îndeplinind inițial funcția de capelă a curții boierești aparținând locului, în prima fază a existenței sale, completează seria monumentelor istorice de plan triconc, datând din perioada marcată de sfârșitul secolului al XIV-lea și primele decenii ale secolului al XV-lea, astfel încât, alături de bisericile de același tip de la Siret⁷, registrul monumentelor istorice încadrabile acestei categorii, căreia biserică de la Volovăț i se înscrie fără doar și poate, pare să se fi întregit în mod semnificativ. Toate aceste monumente sunt astăzi restituite alături de întreaga lor problematică de natură științifică, studiului încă neepuizat sub toate aspectele al epocii care delimitizează în același context

Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Arhitectura ecclaziastică din Moldova în secolele XIV – XV*, în „S.C.I.V.A.”, 45, 1994, nr. 2, pp. 145 – 171.

³ Elena Busuioc și Gheorghe I. Cantacuzino, *Date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în „S.C.I.V.”, tom 20, 1969, nr. 1, pp. 67-83; Gheorghe I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldovei în lumina cercetărilor arheologice*, în „B.M.I.”, nr. 3, 1971; Elena Busuioc, Paraschiva-Victoria Batariuc, *Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în „Suceava”, V, 1978, pp. 179-190.

⁴ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, Ion Vătămanu și Ștefan Scorjanu, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești (Jud. Suceava)*, în „M.C.A.”, XVI, 1986, pp. 245-252.

⁵ Mircea D. Matei și Em. I. Emandi, *O citorie din secolul al XIV-lea a vornicului Oană de la Tulova*, în: „S.C.I.A. (A.P.)”, 32, 1985, pp. 3-13; despre necropolă, a se vedea Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI – XVII)*, București, 1982, pp. 115-129.

⁶ Florin Hău, Ion Mareș, *Ruinele unui monument medieval necunoscut: biserică satului (dispărut) Nemirceni*, în „Suceava”, XXII-XXIII, 1995-1996, pp. 326-336; Idem, 80. *Cumpărătura, com. Bosanci, jud. Suceava. Punct: satul medieval Nemirceni*, în „C.C.A.”, București, 2002, pp. 115-118.

⁷ Biserică „Sf. Treime” dar, mai recent, și biserică descoperită sub fundațiile bisericii cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, cf. Mircea D. Matei, *Cercetările arheologice de la Siret (1984 – 1989). Raport de etapă*, în „Suceava”, XXIV-XXV, 1997-1998, pp. 77-141, în special observațiile de la pp. 81-82 și fig. 2, de la p. 110.

cronologic, problematica debutului și deopotrivă aceea a cristalizării conceptului planimetric și volumetric al stilului moldovenesc. Facem aceste precizări, în special invocând caracterul cel puțin original al diversității planimetrice specific zonei din arealul jumătății nordice a Moldovei în general și al segmentului nord-vestic al acestuia în special, întrucât, planului cunoscut al bisericilor de la Rădăuți⁸, Giulești⁹, Suceava – biserică Sf. Dumitru vechi¹⁰ și biserică Sf Gheorghe – Mirăuți¹¹, Netezi – Neamț¹² și Mănăstirea Neamț – biserică veche¹³, îi este contemporan, planul triconc al bisericilor abia ceva mai sus menționate, alături de care, biserică veche de la Volovăț prezintă indubabil unele – notabile! – particularități.

*

Revenind la problematica bisericii vechi de la Volovăț, vom face cuvenitele mențiuni în legătură cu faptul că lucrările desfășurate la sfârșitul anului 2004¹⁴, nu au fost lucrări de cercetare arheologică sistematică propriu-zisă, prezența în sit a arheologului fiind motivată doar de necesitatea instituirii unei metodologii de lucru adecvate scopului propus. Potrivit abordării inițiale a obiectivelor din această fază a derulării proiectului de punere în valoare a acestui monument istoric, s-a dovedit a nu fi valabilă metoda cercetării sistematice, întrucât, cu ocazia cercetărilor din perioada 1969 – 1973, atât suprafața existentă în interiorul bisericii cât și aceea existentă în afara ei, au fost epuizate din punct de vedere arheologic¹⁵.

Cota de adâncime până la care a fost realizată decopertarea s-a stabilit funcție de aspectul terenului și de reperele stratigrafice publicate de Al. Artimon¹⁶, urmărindu-se în general nivelul până la care s-au efectuat cercetările inițiale. De jur-împrejurul monumentului, pe o fație de circa 0,50 m lățime, s-a realizat de asemenea un sănț, al cărui taluz a fost răzuit până când s-a obținut un plan înclinat, menit a preveni surparea malurilor rezultate, înalte de 0,70 – 0,90 m. Cantitatea de pământ obținută prin decopertare, a fost depozitată la circa 15 m nord-est și nord-vest de monument, în două zone care prezintau accentuate denivelări negative față de orizontală terenului parcelei. Rigola existentă pe partea dreaptă (dinspre biserică veche) a drumului ce trece pe la sud de incinta îngrădită a cimitirului dezvoltat în

⁸ Cristian Moisescu, *op. cit.*, pp. 7-11.

⁹ *Ibidem*, p.12, (fig. 5).

¹⁰ M. D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la „Sf. Dumitru” din Suceava*, în „S.C.I.V.”, tom 20, 1969, nr. 4, pp. 541-565.

¹¹ Mircea D. Matei, Gh. Sion, Paraschiva -Victoria Batariuc, *Probleme care așteaptă răspuns de la cercetarea arheologică a bisericii „Sf. Gheorghe” (Mirăuți)*, din Suceava, în „R.M.M.”, LXIV, 1995, nr. 1-2, pp. 3-14.

¹² Lia Bătrâna și Adrian Bătrâna, *Reședința feudală de la Netezi (jud. Neamț)*, în „S.C.I.V.A.”, tom 36, 1985, nr. 4, pp. 297-315.

¹³ Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 36.

¹⁴ Finanțarea a fost asigurată de către Ministerul Culturii și Cultelor, prin bunăvoiețea Direcției pentru Cultură Culte și Patrimoniul Cultural Național a județului Suceava și a directorului ei executiv de atunci, dl. Emil – Constantin Ursu.

¹⁵ Al. Artimon, *op. cit.*, fig. nr. 3, p. 387. Cu toate acestea, unele investigații de natură planimetrică și câteva sondaje de mai mici dimensiuni, vizând cercetarea stării fundațiilor monumentalului în anumite zone ale configurației acestuia, nu au putut fi omise din suma procedeelor metodologice aplicate pe durata desfășurării lucrărilor de decopertare.

¹⁶ *Ibidem*, fig. 4, 5 și 6 de la paginile 388 și 389.

jurul bisericii lui Ștefan cel Mare din 1502, despre care avem motive să credem că reprezintă actualmente traseul mai vechi al albiei unui affluent de stânga al pârâului Volovăț¹⁷, nu mai păstrează nici un indiciu pe seama căruia să se poată repera, cu excepția direcției de scurgere, ceva din aspectul segmentului mijlociu al unui curs de arteră hidrografică.

E de crezut că între timp, lucrările repetitive de pietruire a acestui drum, au făcut posibilă dispariția semnalamentelor morfologice care ne interesează. Facem totuși cuvenita mențiune cum că, imediat la vest de podul amplasat exact sub curba şoselei asfaltate ce vine dinspre Rădăuți, se păstrează profilul accentuat adâncit al semnalamentelor unei (foste) albii de pârâu, care, aşa cum rezultă din observațiile făcute la fața locului, a fost deviată de la cursul ei firesc (spre nord-est), la o dată nu cu mult ulterioară aceleia a consemnării în plan a realităților ei topografice de către Al. Artimon¹⁸. Un material cartografic de date relativ recentă, ilustrează la rându-i cele ce constituie obiectul acestor câteva precizări (fig. 1).

Decopertarea monumentului a început inițial, dezvoltându-se spre vest, din traseul unui sondaj efectuat la finele anului 2000, anume, o secțiune (35 x 1,5 m) orientată nord – sud, cu unul din capete situat exact în marginea rigolei de pe partea dreaptă (dinspre monument) a drumului de țară ce trece spre est, venind din şoseaua asfaltată a drumului județean Rădăuți – Volovăț – Burla. Această secțiune, a determinat (re)descoperirea poziției bisericii vechi de la Volovăț în cadrul parcelei în care amplasamentul ei precis se pierduse, după acoperirea secțiunilor și casetelor făcute de Al. Artimon în perioada 1969 – 1973¹⁹. S-a aplicat săpătura „în front”, pe lărgimea (cunoscută) a bisericii, pe direcția vest și apoi, spre altar, pe direcția est.

*

Desfășurarea lucrărilor de decopertare, a determinat redescoperirea integrală a traseului fundațiilor bisericii vechi a Volovățului, observându-se încă de la început, faptul că starea lor de conservare era cât se poate de bună, în posida celor mai bine de trei decenii curse de la data cercetărilor efectuate de Al. Artimon. Cu aceeași ocazie, s-au observat unele mici neconcordanțe, întocmindu-se cu deosebită atenție ridicarea în plan a configurației monumentului și operându-se, acolo unde s-a dovedit a fi necesar, corecția adecvată (fig. 4).

S-a observat mai întâi faptul că fundația laturii vestice a pronaosului nu este țesută, în colțurile de nord-vest și sud-vest ale navei, cu zidurile laterale de nord și de sud, situație de fapt pe care Al. Artimon a consemnat-o ușor diferit în schița planului bisericii desenat la capătul cercetărilor sale. Este vorba despre faptul că muchia sudică a

¹⁷ Vezi fig. 1, publicată în 1981, (cf. Al. Artimon, *op. cit.*, p. 385)

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ S-a întâmplat ca traseul acestei secțiuni să fi fost în mod fericit ales, întrucât, profilul ei vestic, aproape că a surprins axul absidelor laterale ale naosului bisericii.

²⁰ Al. Artimon, *op. cit.*, fig. 3, p. 387 (a se vedea și fotografiiile a-b de la fig. 7, p. 390).

tronsonului de fundație al laturii vestice aparținând pronaosului se adosează la zidul longitudinal sudic al bisericii, fără ca acesta din urmă să se termine la colț în unghi ascuțit (fig. 2, 3 și 4). Alinierea feței exterioare a fundației de pe latura de vest a pronaosului, la fețele similare ale capătului zidurilor laterale este imperfectă, constatăndu-se o diferență de 0,15 m în colțul sud-vestic și una de 0,27 m în colțul nord-vestic al edificiului (fig. 4 - 5). Lungimea acestui segment de fundație pe direcția nord – sud, este de 6,05 m, iar grosimea lui, pe axa vest – est a bisericii, este de 1,04 m.

S-a confirmat însă faptul că cele două fundații ale pilonilor de pe partea jumătății vestice a pronaosului sunt țesute zidăriei întregului tronson și, de asemenea, faptul că, raportat la zidurile longitudinale de nord și de sud, cota de fundare a acestui tronson este mai adâncă cu circa 0,10 – 0,15 m.

Cercetarea fundației celor doi piloni din jumătatea de est a pronaosului a dus însă la concluzia că aceștia nu sunt țesuți fundației zidului de vest al naosului bisericii, ci sunt adosăti acestuia (fig. 4, 6) având, în comparație cu cei de pe latura de vest a pronaosului, o suprafață în plan ceva mai mare și ca atare, laturi ceva mai lungi (fig. 4). A fost cercetată doar situația cotei de fundare a pilonului din jumătatea nordică/estică a pronaosului, dovedindu-se că aceasta este cu circa 0,08 – 0,10 m mai jos decât cota de fundare a zidului vestic al naosului, căruia îi este adosat (fig. 6 B).

Lungimea pe ax a planului fundațiilor bisericii vechi de la Volovăț este de 16,90 m (cu tot cu grosimea zidurilor perimetrale) și de 14,74 m (dimensiune interioară). Lățimea fundației bisericii, măsurată pe axul celor două abside laterale este de 10,08 m (cu grosimea zidurilor inclusă) și de 7,87 m fără această grosime. Lungimea pe ax a naosului bisericii, este de 7,50 m iar lățimea lui (exclusiv adâncimea absidelor) este de 5,85 m. În suprafața acestei arii intră dinspre fiecare absidă laterală (dinspre sud cu 0,28 m și dinspre nord cu 0,27 m) câte o pereche de pinteni de fundare a căror prezență în schema planimetrică a bisericii vechi de la Volovăț (fig. 4), sugerează sistemul de boltire semicilindric al naosului, soluție volumetrică ce pare să fi fost pusă în operă aici de către constructorul medieval²¹ (fig. 8). Adâncimea pe ax a absidei altarului, raportată la forma dreptunghiulară a naosului este de 2,64 m iar lățimea acestuia, pe aliniamentul decroșului interior este de 3,98 m. După datele furnizate de autorul studiului publicat în anul 1981 reiese că latura de vest a soclului mesei altarului, ori a proiecției în plan a aceleiași laturi vestice a „plăcii de piatră ...ce a servit drept masă a altarului”²², este tangentă liniei imaginare ce închide aria altarului la vest. Situația în felul acesta abordată este sensibil aparte, motiv pentru care ea trebuie, fie și succint, discutată.

Potrivit datelor înscrise în planul general al săpaturilor de la Volovăț (campaniile 1969 – 1973)²³ soclul altarului apare poziționat, în suprafața secțiunii S II, la 2,0 m vest de vârful arcului interior al proiecției în plan a configurației zidite a altarului bisericii, pe axul acestuia. Din interpretarea datelor definite de scara anexată planșei (fig. 3 de la p. 387) dar și

²¹ Este de altfel și soluția propusă de Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 17, fig. 9 (Al. Artimon consideră că existența celor două perechi de pinteni de fundare din naos, semnificănd din punct de vedere structural două arce-dublou, vor fi indeplinit rolul susținerii unei turle – cf. Al. Artimon, *op. cit.*, p. 392 – ceea ce pare mai puțin verosimil).

²² Al Artimon, *op. cit.*, p. 388 și p. 389, fig. 5a și fig. 8b.

²³ Aceeași fig. 3, de la p. 387 (cf. Al Artimon, *loc. cit.*).

de acelea care oferă amănunte despre lățimea de 1,0 m a secțiunii S II²⁴, rezultă că suprafața atribuită în plan de către autor mesei altarului, este de circa 1 m². Această dimensiune corespunde cu o foarte mică aproximatie, dimensiunilor „plăcii de piatră” (0,96 x 0,90 m)²⁵ care se vede destul de bine în imaginea reprodusă la p. 389 (fig. 5a), în condițiile în care „placa a fost descoperită în poziție verticală”²⁶. Interesant rămâne însă faptul că, profilul peretelui de nord al secțiunii S II, rezervă sub legenda „pământ de umplutură, pietre, masa altarului”²⁷ o lărgime de circa 1,85 m poziției menite a sugera existența soclului mesei altarului. Așa stând lucrurile, ar trebui să admitem faptul că săpăturile efectuate de constructorul medieval pentru amenajarea fundației soclului destinat a susține masa altarului, cel puțin în poziția surprinsă de profilul nordic al secțiunii S II, au depășit spre vest proiecția în plan a segmentului volumetric destinat a fi altarul propriu-zis al bisericii. O situație a realităților și aspectelor planimetrice întâlnite în suprafața secțiunii S II, ar fi trebuit să surprindă atât poziția plăcii de piatră „în poziție verticală” cât și relația strict stabilită a acesteia cu zona definită în schița profilului nordic al aceleiași secțiuni, sub legenda citată mai sus.

Facem aceste observații întrucât, una dintre problemele deosebit de interesante ale monumentelor noastre istorice - ecclaziale – datând din această etapă a cristalizării structurii lor volumetrice, o reprezentă aceea a stabilirii poziției iconostasului în cadrul definit al configurației lor generale. Dacă, pentru câteva asemenea monumente nu s-au găsit reperele despre care aici tocmai discutăm (bisericile de la Tulova – Vornicenii Mari, Moldovița veche, Humorul vechi²⁸) la altele în schimb, aceste repere în plan, care să sugereze cu claritate existența unui soclu pentru susținerea iconostasului, au fost descoperite²⁹ și, ca atare, publicate³⁰. În mod normal și biserică veche de la Volovăț, datează fiind importanța sa, evidentă cel puțin după aspectul matur al configurației sale planimetrice, va fi avut poziționat undeva un iconostas, a cărui funcție este îndeobște socotită a se fi statuat și în cazul bisericilor românești, în secolele XIII – XIV³¹.

Această problematică devine deosebit de interesantă în cazul configurației planimetrice a bisericii vechi de la Volovăț, întrucât, un ultim aspect cu caracter corectiv al lucrărilor de decopertare efectuate acolo cu prilejul lucrărilor de la finele anului 2004, l-a constituit poziționarea urmelor fundației unui element de zidărie, redescoperit în naos, pe aliniamentul transversal al pintenilor de fundare ce mărginesc (spre est) cum s-a mai menționat, absidele laterale ale naosului bisericii.

Fotografiile publicate în 1981³² oglindesc, după opinia noastră, cât se poate de explicit poziția fundației în discuție, atâtă doar că, în schița planului general al cercetărilor din 1969 - 1973³³, această realitate planimetrică nu apare transcrisă.

²⁴ Al. Artimon, *op. cit.*, p. 388.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, a se vedea legenda figurii nr. 6 de la p. 389.

²⁸ Sub rezerva faptului că, aici nu s-au efectuat cercetări în interiorul bisericii.

²⁹ Inclusiv la Nemirceni, în campania anului 2003 (informații momentan inedite).

³⁰ Este cazul bisericilor cercetate la Netezi – Neamț și Giulești – Boroaia (a se vedea notele 4 și 12 de mai sus).

³¹ Pr. Prof. Ene Braniște, *Liturgica teoretică*, București, 1984, pp. 99-101.

³² Al. Artimon, *op. cit.*, fig. 7 (a – b).

În poziția indicată ceva mai sus, cu ocazia decopertării fundațiilor bisericii vechi de la Volovăț, a fost identificată o structură zidită, de formă în plan quasi-pătrată, alcătuită din două asize de piatră legate cu mortar (în amestec, piatră de talie și de râu), având laturile de 0,82 x 0,81 m (fig. 4).

S-a remarcat, atât faptul că talpa acestui element de zidărie se află cu circa 0,20 m mai sus decât cota de fundare a zidurilor naosului și altarului, cât și faptul că talpa acestui element de zidărie zace pe o depunere lenticulară de natură argiloasă, de culoare gri-verzuie, care prezintă mai degrabă caracteristicile unei depunerii de natură aluvionară. Din pricina condițiilor improprii de lucru (spre sfârșitul campaniei, umiditatea pământului a crescut în mod îngrijorător), nu s-a procedat – în această etapă a cercetărilor – la o răzuire a suprafeței din interiorul altarului, motiv pentru care nu a fost (re)identificată aici și poziția (soclului) mesei acestuia. Interesant este însă faptul că, elementul de zidărie menționat mai sus (fundația unui pilon ?), se află poziționat ușor asimetric față de punctele de reper situate la nord și la sud în configurația naosului: 2,41 m față de reperul sudic – pintenul de fundare de acolo și numai 2,05 m față de cel nordic (fig. 4).

Din punct de vedere arheologic, acest element de zidărie, comportă toate semnalamentele unei realități *in situ*. Evidența lui, este demonstrată indubitatibil de cele două fotografii realizate în timpul cercetărilor efectuate de Al. Artimon în campaniile 1969-1973 și de ascemenea, de datele culese cu ocazia lucrărilor de decopertare efectuate în 2004 (fig. 7). Problematică rămâne însă, găsirea unei funcții structurale/constructive, care să explice prezența acestui element de zidărie, exact în poziția neașteptată de stranie în care acesta se află. Cazul, numai vag asemănător sub aspectul puterii de sugestie, pe care îl avem consemnat cu ocazia cercetărilor restitutive de la Giulești, nu prezintă toate elementele pe seama cărora să se poată fundamenta o analogie perfect plauzibilă. Naosul bisericii din Giulești, prezentând totuși din punct de vedere cronologic analogii îmbietoare, deși conține urmele fundației unui pilon central cu soclu de formă octogonală bine conservat *in situ*³⁴, redă și particularitatea poziționării acestuia la intersecția diagonalelor navei³⁵, ceea ce la Volovăț nu s-a putut constata. Singurul indiciu care poate sugera totuși o funcție structural-constructivă acestui element de zidărie, este reprezentat de faptul că poziția lui se află în dreptul (pe aliniamentul) celor doi pinteni de fundație care constituie bazele unuia dintre cele două arce-dublou (cel răsăritean) menite a ranforsa bolta semicilindrică a naosului bisericii.

Desigur, atât observațiile și concluziile cercetărilor făcute de Alexandru Artimon³⁶, cât și acelea care au constituit substanța articolului publicat în 1997³⁷, la care se adaugă observațiile

³⁴ *Ibidem*, fig. 3, p. 387.

³⁵ Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna et alii, *Ansamblul reședinței feudale de la Giulești (jud. Suceava)*, în „M.C.A.”, 1986, XVI, p. 247 și fig. 1 de la p. 246.

³⁶ Cristian Moisescu, *op. cit.*, p. 12, fig. 5

³⁷ Dintre care, din păcate, lipsesc referiri la prezența acestui element de zidărie deși, în suprafața secțiunii S II, el ar fi trebuit fără doar și poate să apară – o sugerează, în acest sens, cât se poate de clar, tocmajle fotograficele publicate.

³⁷ C. Asăvoaie, *op. cit.*

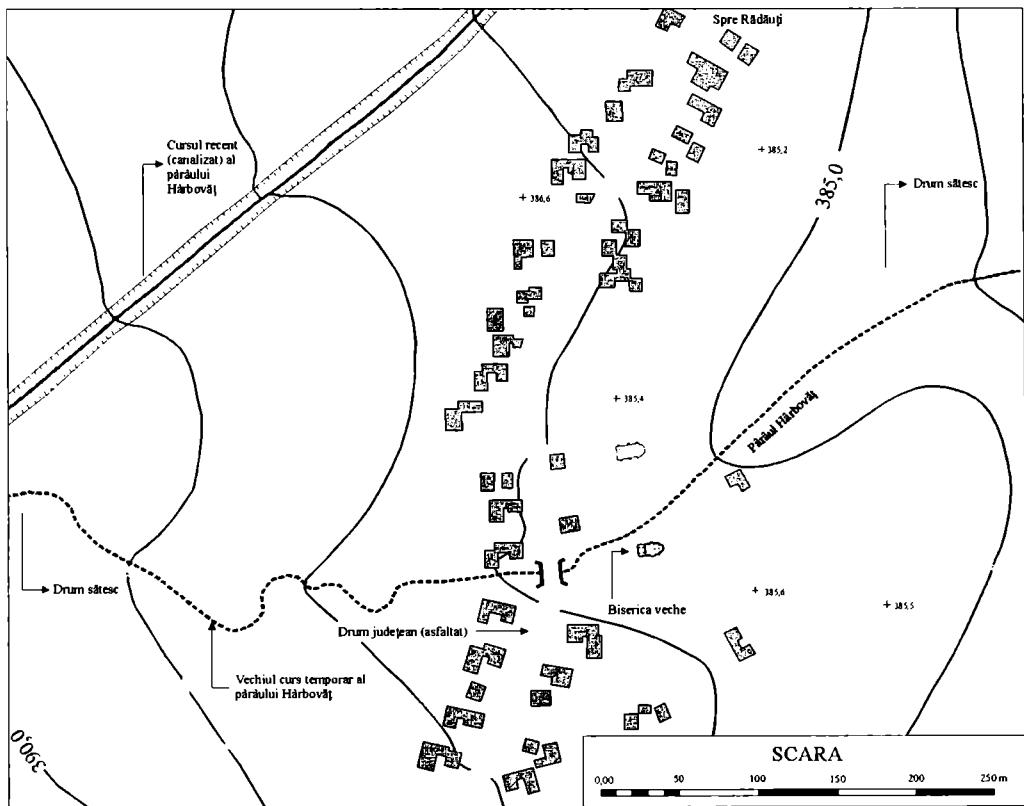

Fig. 1. Situația topografică a vechiului curs al pârâului Hărbovăț, după o sursă cartografică din anul 1982, consemnând zona nord-estică a satului Volovăț

Fig. 2. Colțul sud-vestic al pronaosului (vedere dinspre sud, în care se observă adosarea dintre zidul transversal vestic al pronaosului și zidul longitudinal sudic al aceleiași încăperi).

Fig. 3. Imagine asupra aceluiasi segment planimetric (vedere dinspre vest)

A

B

Fig. 5. Imagini dinspre vest (A) și nord-vest (B) asupra colțului nord-vestic al pronaosului bisericii vechi de la Volovăț

A

B

Fig. 6. Imagini dinspre sud (A) și dinspre nord (B), asupra situației planimetrice a perechii de piloni adosați laturii vestice a naosului

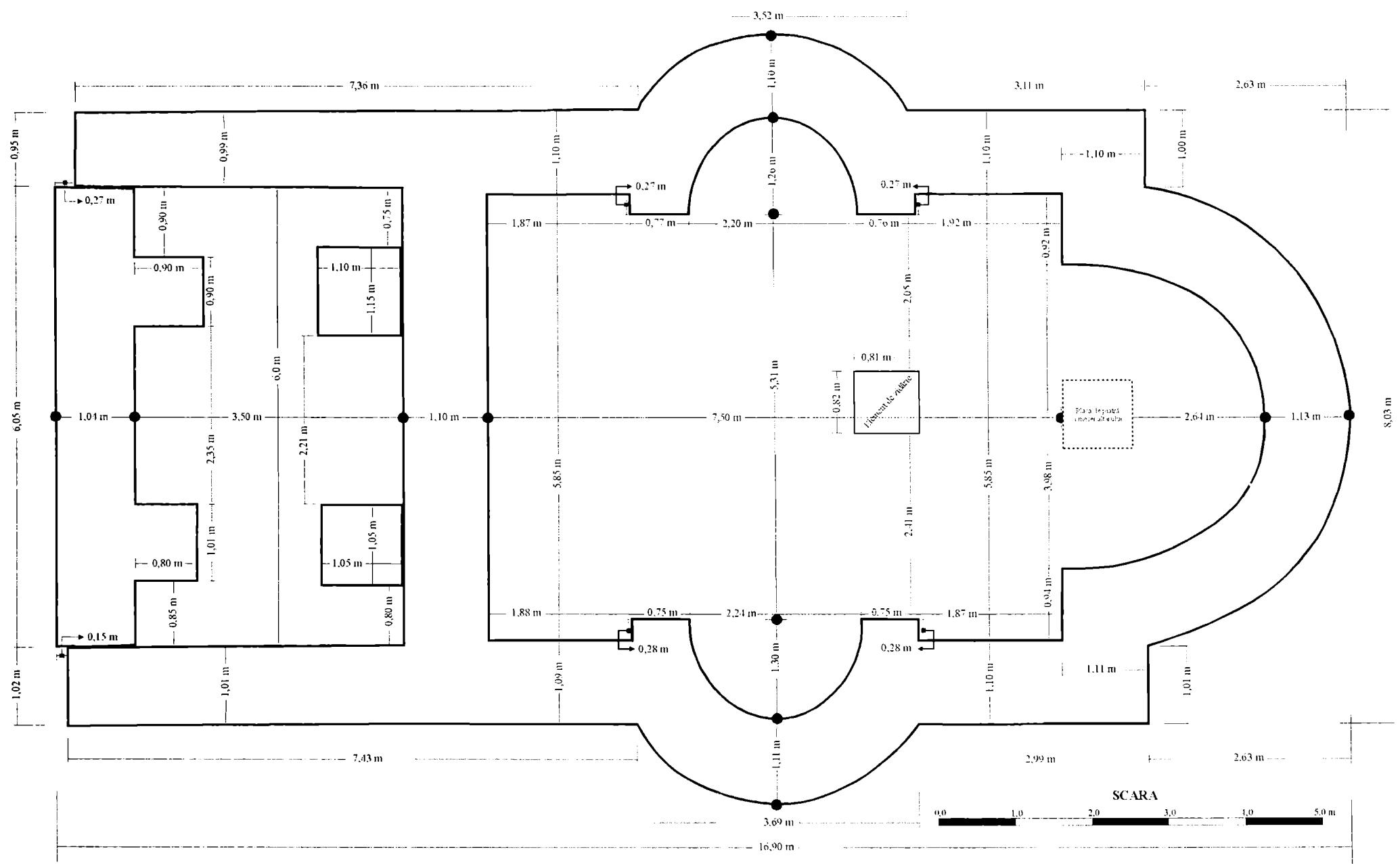

Fig. 4. Schița planimetrică a bisericii vechi de la Volovăț
 (amplasarea mesei altarului este cea sugerată
 de Al. Artimon - sursa citată în text, p. 387, fig. 3).

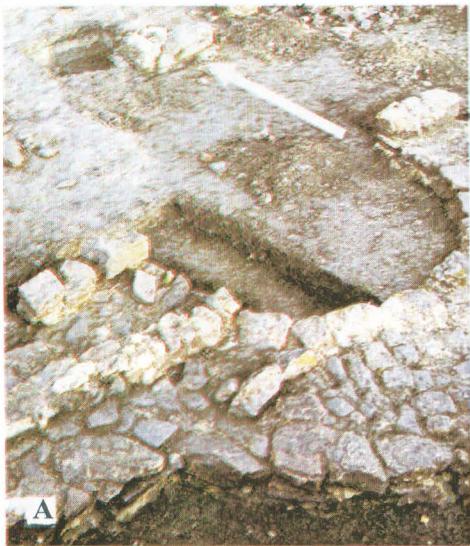

Fig. 7. Imagini asupra elementului de zidărie existent în naosul bisericii vechi de la Volovăț: A - dinspre absida sudică; B - detaliu dinspre nord-vest; C - dinspre nord (se remarcă încadrarea elementului de zidărie la aliniamentul pintenilor de fundare ai arcului dublou răsăritean).

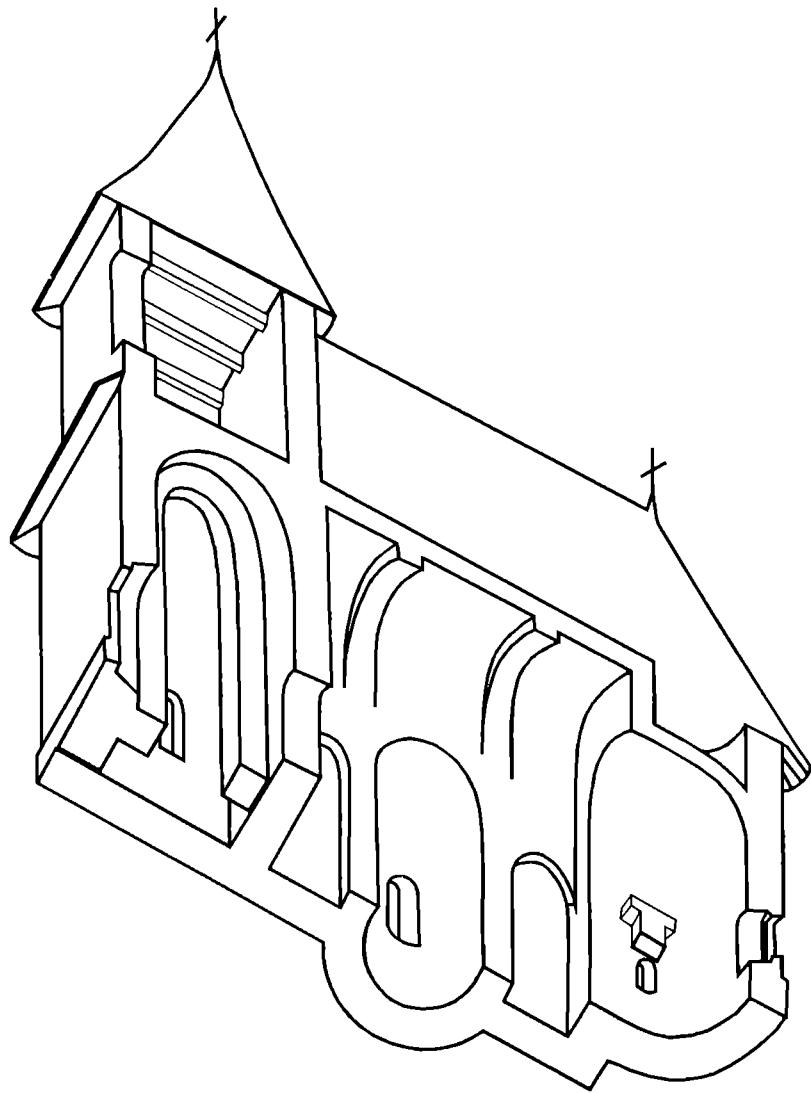

Fig. 8. Perspectiva axonometrică a bisericii vechi de la Volovăț
(după Cristian Moisescu, sursa citată, fig. 9)

noastre de dată mai recentă³⁸ și cele de acum, vor fi interpretate din unghiuri de vedere diferite, interesând în special unghiul de vedere al arhitectului specializat în problematica monumentelor istorice medievale care, va trebui să găsească o explicație și eventual, o încadrare de natură volumetrică adecvată acestui caz deosebit de interesant constatat la Volovăț.

În condițiile în care, datele culese cu ocazia lucrărilor de decopertare a fundațiilor vechii biserici de la Volovăț desfășurate la finele anului 2004 și descrise cu acest prilej, vor fi luate în considerare, este de așteptat ca versiunea vederii axonometric³⁹ a acestui monument (fig. 8), să suporte unele modificări, dacă și numai dacă, clementului de zidărie descris în cele menționate mai sus, i se va recunoaște un posibil rol structural-constructiv alături de totalitatea celorlalte componente de aceeași factură care, din păcate, doar la nivel planimetric, mai pot sugera frumusețea și echilibrul unui edificiu a cărui splendoare a dispărut probabil, la finele secolului al XV-lea⁴⁰.

Lucrările la biserica veche de la Volovăț, trebuie să continue în baza obiectivelor stabilite odată cu începerea acțiunii de (re)decopertare, punerea în valoare a acestui emblematic monument istoric fiind necesară, astfel încât, alături de bisericile vechi de la Mănăstirea Humorului și de la Vatra Moldoviței, valorosul sit arheologic de la Volovăț să întregească și să lărgească orizontul de percepție al publicului, asupra a ceea ce este fenomenul cultural al stilului moldovenesc, la temelia constituirii căruia și biserica veche a Volovățului adaugă semnalamentele originalității sale.

Again about the Old Church from Volovăț - Suceava County (Few Considerations concerning the Plane of the Monument)

Abstract

The archeological researches carried on in Volovăț (Suceava County) in 2004 were determined by the ambitious project of restoring the ruins of the old church. The monument, kept today in stage of foundation, is part of the series of ecclesiastic buildings of tricone plan from Moldavia, built at the end of the 14th century and during the first decades of the 15th century.

The archeological observations, shortly presented in this material, underline and re - interprete some conclusions stated at the end of the sistematic and exhaustive researches done by Al. Artimon between 1969 - 1973. Important explanations have been given regarding the exact position of the altar table, as well as new data about the presence of the iconostasis, perceptible through some building elements kept in the site.

³⁸ Florin Hău, Emil Ursu, Viorel Blănaru, 245. *Volovăț, com. Volovăț, jud. Suceava. Punct: Biserică Veche*, în „C.C.A. 2004”, București 2005, pp. 409-411.

³⁹ Cristian Moisescu, *op. cit.*, p 17, (fig. 9).

⁴⁰ C. Asăvoaei, *op. cit.*, p. 10.